

Концептуальні засади формування мовної особистості на сучасному етапі

Голобородько Євдокія Петрівна,
Південноукраїнський інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів,
м.Херсон, Україна

З підвищенням свідомості людини, розвитком технічного прогресу зростає роль мови. Особливо актуальною мовна підготовка стає в наш час – період інформаційного типу суспільства, динамічних змін у всіх сферах життєдіяльності, глобалізаційних процесів, широких міжкультурних контактів тощо. Мова водночас є індивідуальним і соціальним явищем. Відповідно вона спрямована як на внутрішній світ людини (світогляд, смаки, почуття), і на зовнішні параметри (контакти між людьми). Тому досконале володіння рідною мовою, державною та хоча б однією з іноземних робить людину духовнішою і більш успішною. У помежів'ї ХХ ХХІ ст. у лінгвістиці і лінгводидактиці сформувався поняття «мовна особистість».

Мовна особистість - категорія міжпредметна. Її досліджують як вітчизняні, так і зарубіжні лінгвісти, психологи, філософи, соціологи, культурологи, етнологи та ін.

Так, німецький учений Й.Вайсгербер, російський В.Виноградов розглядали мовну особистість у вузькому аспекті – як мовну особистість автора чи персонажа художнього твору. О.Леонтьєв брав до уваги мовленнєвий аспект.

На думку Ю.Караулова, мовна особистість - це та наскрізна ідея, яка, як показує досвід її аналізу й опису, пронизує всі аспекти вивчення мови й одночасно руйнує межі між дисциплінами, що вивчають людину, оскільки не можна вивчати людину поза її мовою. Учені-мовознавці (Ю.Караулов, В.Маслова, В.Красних) розрізняють мовну і мовленнєву особистість. В.Маслова, наприклад, трактує мовну особистість як багатосарову і багатокомпонентну парадигму мовленнєвих особистостей, а мовленнєву – як мовну особистість у парадигмі реальної комунікації. Дослідниця виділяє компоненти змісту мовної особистості такі, як: 1) ціннісний, світоглядний; 2) культурологічний; 3) особистісний. Виділяються рівні мовної особистості (Ю.Караулов): вербально-семантичний; когнітивний; прагматичний (мета, мотиви, інтерес, установки, діяльність).

У психолінгвістиці, міжкультурній комунікації, методиці викладання другої мови розвивається самостійний напрям – формування «вторинної мовної особистості» (Н.Гальскова, М.Колпакова, О.Леонтович, І.Халеєва, К.Хитрик) як особистості, яка оволодіває іншою «мовною картиною світу», що дає можливість зрозуміти нову культуру.

На сучасному етапі феномен «мовної особистості» розробляється набагато ширше, глибше, а саме: а) як модель мовленнєвих вчинків (Г.Богін); б) формування мовної особистості учня засобами рідної мови (В.Сухомлинський); в) мовленнєва особистість дошкільника (А.Богущ, С.Трифонов, К.Крутій); г) семіологічна особистість (А.Баранов); д) етносемантична особистість (С.Воркачев); е) полілектна (загальнолюдська) та ідеолектна (притаманна певній спільності) особистість (В.Нерознак); є) російськомовна особистість (Ю.Караулов); ж) мовна і мовленнєва особистість (Л.Клубкова, Ю.Прохоров); з) мовна особистість західної і східної культур (Т.Снитко); і) словникова мовна особистість (В.Карасик); й) елітарна мовна особистість (Т.Кочеткова, О.Сиротіна); к) національно-мовна особистість (О.Біляєв); л) національно свідомо україномовна особистість (Л.Мацько, С.Єрмоленко); м) духовна мовна особистість (Л.Скуратівський); н) формування мовної особистості на основі лінгвістичного аналізу художніх текстів (М.Плющ); активна мовна особистість (І.Ющук); о) вплив середовища на формування національно свідомої мовної особистості (І.Хом'як); п) вторинна мовна особистість (Н.Гальскова, І.Халеєва); р)

роль сім'ї у вихованні мовної особистості (В.Федяєва); с) технології формування мовної особистості (Л.Варзацька, Н.Подранецька); т) культура мовної особистості педагога-----; у) психолінгвістичний аналіз мовної особистості студентів (О.Лавриненко); ф) мовна особистість у просторі медійного дискурсу (С.Потапенко); х) мовна особистість у сучасному соціальному просторі (Л.Засекіна); ц) мовна особистість автора у науково-гуманітарному тексті ХІХ ст. (І.Синиця) та ін.

Про давній історичний період цієї проблеми свідчать навчання мови в братських школах, монастирях, Києво-Могилянській академії. Знаходить вона своє відображення у працях І.Франка, О.Потебні, І.Огієнка, Ф.Буслаєва, Г.Срезневського, К.Ушинського, Г.Ващенко, І.Білодіда, В.Русанівського, Л.Лисиченко, Л.Струганець, Ф.Бацевича, Н.Шумарової, Л.Паламар, В.Сиротининої, О.Смолінської, М.Вашуленка, М.Пентилюк, Н.Дружененко, В.Дороз, Т.Мельник, О.Черемиської та багатьох інших. Цікавою та перспективною є психологічна структурно-функціональна модель мовної особистості, розроблена О.Лавриненко, у якій описуються три рівні мовної особистості – біологічний, мовний і психологічний.

У матеріалах з досвіду роботи висвітлюються теми технологій формування мовної особистості, доцільність добору відповідного дидактичного матеріалу з цією метою використання переважно творчих вправ тощо. Щодо технологій, то ефективними є сучасні підходи – особистісно-орієнтований, комінукативно-діяльнісний, проектний. Особистісно зорієнтована модель розвитку особистості на уроках мови забезпечує різнобічну мовленнєву діяльність – формулювання мети та визначення ходу заняття, презентація самостійної домашньої роботи, складання імпровізованих роздумів за мотивами, скажімо, інтегрованої діяльності, робота в творчих групах, парах, дидактичні ігри, літературно-музичні композиції, написання творів, виразне читання напам'ять, робота з текстами. Зміст текстів, як вчить В.Сухомлинський, має впливати на найсміливіші мрії про найбагородніші пориви. Широко використовуються проектні технології, причому різні за характером: дослідницькі, інформаційні, ігрові, творчі, прикладні та ін. Важливе значення має мовний матеріал. Як зазначає Л.Мацько, це «не просто сума знань про мову, а сама мова в її гармонійному живому звучанні, лексичному й фразеологічному багатстві, сукупності й вишуканості граматичних форм та конституцій, стилістичному різноманітті має володарювати у школі й вищому навчальному закладі» [3; 4]

Розробляються також питання формування мовної особистості як умови створення іміджу навчального закладу, професій; особливості її функціонування в кіберпросторі; розвиток мотивів удосконалення рівня мовної особистості (суспільно-політичні, професійно-ціннісні, комунікативні, утилітарні, громадського обов'язку, відповідальності, поваги до вчителя тощо).

Особлива увага звертається на роль учителя та викладача, його мову та мовлення у формуванні мовної особистості, адаптації її в багатоманітті людського життя, спроможності до ефективної взаємодії в неоднорідному мовному співтоваристві. В.О.Сухомлинський підкреслював, якщо думку викладено вдало, афористично, то це повинно збуджувати позитивні почуття, як від споглядання картини краєвиду чи гарної запашної квітки.

Цілком закономірним і своєчасним є розробка Концепції мовної освіти в Україні. Основна ідея її – формування багатомовної особистості, яка досконало володіла б рідною мовою, успішно оволодівала державною та однією чи кількома іноземними мовами.

Провідні напрями Концепції ґрунтуються на положеннях Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про мови в УРСР», Декларації прав національностей (1991), Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти.

У процесі засвоєння рідної мови підкреслюється значення орфографічної і пунктуаційної грамотності та стилістичної довершеності. Розкривається державотворча функція та консолідуюча роль у суспільному житті державної мови. Визначається сьогоденна й майбутня важливість знання іноземних мов. При цьому звертається увага на формування навичок культури мовлення, культури спілкування у середовищі дво- та багатомовності, толерантного ставлення до різних культур.

Крім вступу, Концепція мовної освіти містить структуру її, зміст на кожному етапі навчання, принципи та умови реалізації цього спрямовуючого документу в галузі мовної освіти.

Однією з умов формування багатомовної особистості є неперервна мовна освіта в Україні. Виняткову роль у вихованні багатогранної мовної освіти відіграє сім'я (колискові пісні, читання казок, віршів, оповідань, розповіді, бесіди-діалоги, ігри, екскурсії, прогулянки, що супроводжуються мовленнєвою діяльністю). На дошкільному етапі слід навчити правильно вимовляти звуки, збагатити словниковий запас дитини, зачувати напам'ять, спілкуватись, дотримуючись мовленнєвого етикету. Шкільний етап – кількоступеневий: у початковій школі основне - навчити писати й читати, навчити вчитися, оскільки мова – не лише об'єкт пізнання, а і його засіб. Найтриваліший шкільний ступінь – основна школа, у якій засвоюється цілісна система знань про мови, формуються мовленнєво-комунікативні вміння і навички, відбувається гармонійний розвиток учнів. У старшій школі філологічного напрямку поглиблюються мовні та мовленнєві компетенції. У професійно-технічних училищах мова вивчається з метою подальшої професіоналізації учнів (слухачів) та набуття ними в майбутньому вищої освіти. Університетська освіта дає можливість удосконалювати володіння мовами, вміння працювати з фаховими та художніми текстами, довідниковою літературою, професійно вести діалог у полікультурному світі. В окремих закладах післядипломної освіти розроблено авторські програми розвитку педагогічної майстерності мовної особистості вчителя.

Удосконалення власного мовлення здійснюється людиною протягом усього життя. Високий рівень мовно-мовленнєвої та комунікативної компетенції – базова органічна складова високопрофесійного фахівця, його успішної продуктивної діяльності та конкурентоспроможності на ринку праці.

Формування мовної особистості – це довготривалий процес, який потребує об'єднання творчих зусиль фахівців-науковців, педагогів-практиків, громадських організацій і суспільства в цілому.

Література

1. *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987.
2. *Дороз В.* Переосмислення процесу навчання і виховання національно свідомої мовної особистості на уроках української мови з ціннісних позицій // Укр. мова і літ-ра в шк. – 2010. – № 2. – С. 6-12.
3. *Мацько Л.* Аспекти мовної особистості у проекції педагогічного дискурсу/ Дивослово. – 2006. – № 7. – С.2-5
4. *Сухомлинський В.О.* Слова рідної мови // Укр. мова і літ-ра в школі. – 1987. – № 7. – С. 52-61; 1989. - №4. – С. 3-8.
5. *Мельник Т.В.* Соціологічний аспект удосконалення мовної особистості майбутнього педагога // Педагогічний альманах. – 2010. – Випуск №5. – С. 145-151
6. *Подранецька Н.* Застосування проектних технологій на уроках української мови та літератури як один із напрямків розвитку мовної особистості // Укр. мова і літ-ра в шк. – 2006. – № 4. – С. 22-25
7. *Черкаська О.* Формування мовної і комунікативної компетенції мовної особистості у вищій школі // Вища школа. – 2010. – № 12. – С. 63-72